

Etnobotànica i ramaderia

Pastors i plantes

Suplement del número 2 de MILFULLES

Ernest Costa Savoia

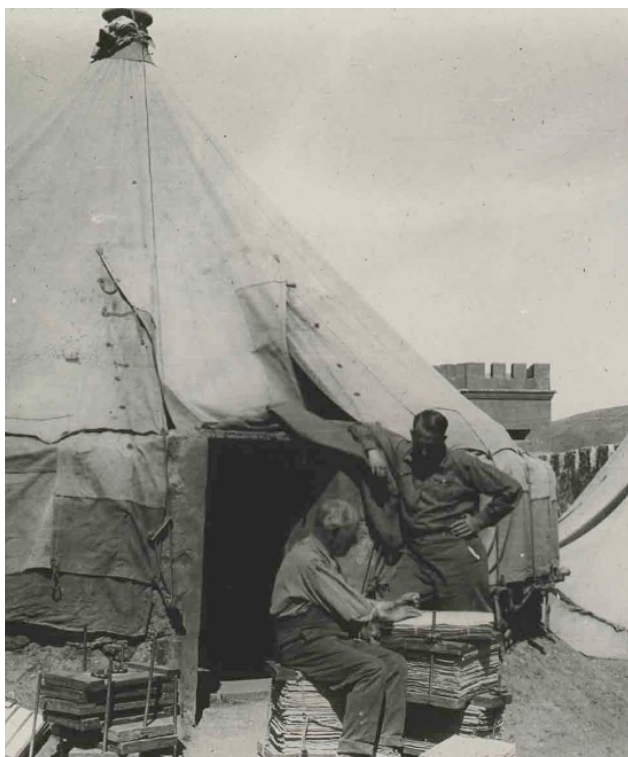
ETNOBOTÀNICA I RAMADERA PASTORS I PLANTES

TEXT I FOTOGRAFIA: Ernest Costa Savoia

*Conferència, a càrrec d'Ernest Costa, donada a Puigcerdà el 10 de juliol de 2018
dins el curs Les plantes i l'Home: història d'una harmonia
(Universitat d'Estiu Ramon Llull).*

El juny de 1917 els botànics i apotecaris Carlos Pau Español i Pius Font i Quer inicien un ple botànic per les muntanyes dels Ports. El primer pujarà per ponent, el segon per llevant, i es trobaran a Carlares, al rovell de l'ou del massís. Es tracta d'una autèntica expedició, amb un carro que portarà el bagatge fins allà on sigui possible, amb cavalleries i amb un guia. A aquest darrer, Font i Quer (fig.1) el descriu dient que tenia el territori ben apamat i "que fou nostre company fidel d'excursió" (fig. 2). Amb poques paraules reconeix les habilitats d'aquell home i el tracta de "company" [1]. Ni com a camàlic, ni com a un subordinat. La diferència és im-

Figura 1. De Font i Quer segur que n'heu vist fotos. Una seria aquesta, feta durant una campanya africana i on el veiem a peu dret. Però el seu guia i company als Ports, quina cara feia? Va donar-me feina, però gairebé puc assegurar que sé qui era. Imatge cedida per l'IBB.

Responsabilitat i precaució amb les plantes

GLOSSARI

Andar (andà). Cadascun dels laterals que conformen el clos per a tenir-hi bestiar anomenat pleta.

Animal. Bèstia útil per al treball. És el cas de matxos i rucs.

Artigar. Preparar (un tros de terra inculta) per a conrear-la, especialment traient-ne les plantes.

Artigatge. Acció d'artigar; l'efecte.

Ballarusca. Cecidi. Formació, en molts casos esfèrica i damunt els roures, produïda en els arbres per la posta d'alguns insectes. També dita agalla, cassanella, gal·la, o macarulla.

Batall. Peça de fusta, d'os o metàl·lica que balanceja a l'interior d'una esquella i la fa sonar.

Bèlit. Bastonet de cap a un pam, amb punta a cada cap. El joc que s'hi fa també rep el nom de bèlit.

Bestiar. Bèstia mamífera que ens proporciona aliment, com són les ovelles, les cabres o les vaques.

Bigarrar. Adornar un element (collar, bastó, saler...) amb pintura o una navalla.

Broc. Trosset de branquilló o branca petita.

Cavorcar. Obrir a la soca d'un arbre (sovint s'obre de manera natural), una cavitat visible des de l'exterior i que es coneix com a cavorca. Quan la cavitat no es veu, es diu que la planta s'ha borat.

Cleda. Veure andar. També es dona el nom de cleda al clos constituït per andars.

Eixonar. Fer caure les fulles d'una branca agafant-la amb la mà closa i resseguint-la cap a vall.

Espiorc. Tros de branca que es deixa a un arbre en esporgar-lo, o que queda quan d'aquella n'ha caigut una part important.

Flamenc. El ple de la lluna.

Fust. Tronc llarguet d'arbre tallat.

Llampat. Tocat de llamp.

Llor. Rameta de llorer.

LLorer. Arbre perennifoli de la família de les lauràcies (*Laurus nobilis*).

portant, sobretot si la comparem amb les maneres d'altres científics o diletants del moment.

Tanmateix no sorprèn aquesta actitud si sabem que, un any abans, Font havia escrit un article de títol eloqüent: *La ciència d'en Sovatgé*, dedicat a un veí d'Horta de Sant Joan que també li havia fet de guia i que era d'una intrèpida família de caçadors de [sovatges](#), o sigui de *Capra pyrenaica* [2]. D'aquí la motada, que a hores d'ara persisteix. A l'article esmentat llegim que "durant les meves excursions acostumo recollir dades sobre noms i usos populars dels vegetals. No crec que siga bo menysprear aquests coneixements del poble, sinó tot lo contrari, estimo com de vera utilitat científica la recopilació dels mateixos; gairebé tots són supersticiosos i falsos, certament, però tenen tal semblança als que tenien per certs els savis de les edats antiga i mitja, que són una sola cosa. La cultura popular, en tot lo que fa referència a aquesta mena de coneixements, sobretot allí on se conserva amb tota puresa, és com una cultura fossilitzada, que viu entre nosaltres a gran distància de temps; per ella podem viure avui un ambient cultural de centúries enrere, i amb ella potser se podria completar la història de la farmacologia en l'edat antiga." La cita és llarga, però té un interès inestimable.

A continuació, en parlaré, dels que recollim dades, de com les recollim, de quina importància tenen, dels sabedors que ens informen, de quina relació hi establim i, de manera especial, de quins lligams hi ha entre les plantes i aquests, sobretot muntanyencs i pastors, que són els que hi tenen el contacte més directe i continuat (fig. 3).

Com que "qui t'avisa no et vol mal", que diuen en algunes comarques valencianes, us adverteixo que parlaré com a excursionista que va pel món amb

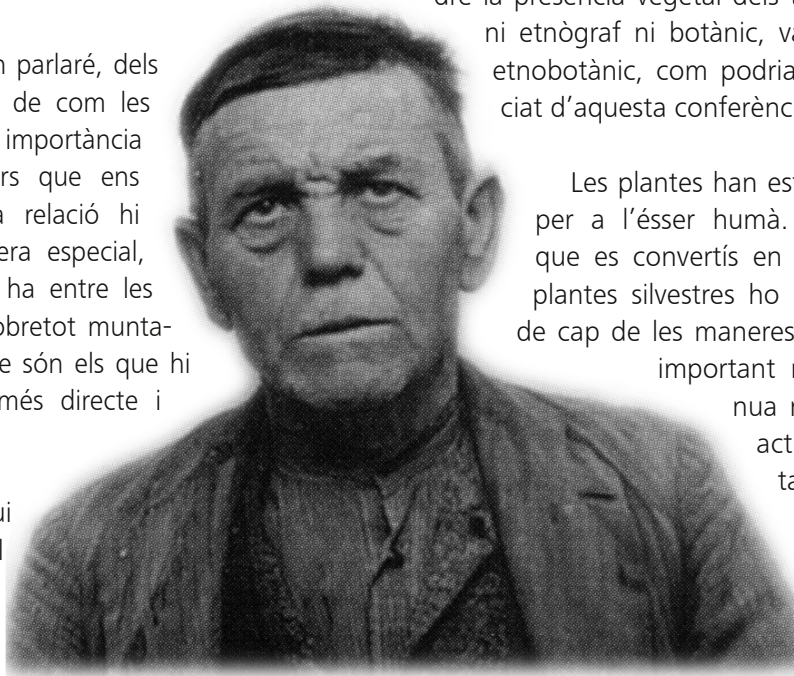

Figura 2. Aquest seria el guia: José Estupiñà, dit Pepe de Nela o Pepe l'Arramblat. Arran del centenari de l'expedició als Ports, vaig escriure que "potser un monòlit [...] podria recordar la [...] campanya d'un científic tan eminent" com Font i Quer. Que jo sàpiga ningú no ha recollit la iniciativa, però com que tots els sants tenen vuitada, encara hi som a temps. I d'incloure-hi els companys Estupiñà i Pau. Algú s'anima?.

GLOSSARI (continuació)

- Metziner.** Que emmetzina.
Moscar. El bestiar, protegir-se en un lloc ombrat.
Mostera. Suc de raïm no fermentat.
Mostrejar. Veure Bigarrar.
Musicar. Veure Bigarrar.
Picar. Abatre els arbres amb la destal.
Pitxer. Gerro, especialment per a posar-hi flors.
Ramada. Conjunt molt nombrós d'ovelles.
Ramat. Conjunt d'ovelles.
Rameiar. Veure Bigarrar.
Ramejar. Veure Bigarrar.
Ronyac. Tumoració a la soca d'un arbre.
Saludador. Persona a qui s'atribueix el do màgic de poder guarir certs mals.
Sovatge. Cabra salvatge (*Capra pyrenaica*). Mot habitual als massissos dels Ports i dels voltants.
Verduc. Branca tendra i flexible.
Vergella. Tany o rebroll d'una planta, sobretot aquell que no es talla a fi que creixi.
Xerada. Fogueró, foc petit.

els ulls oberts i les orelles parades, intentant entendre la presència vegetal dels territoris. Que no soc ni etnògraf ni botànic, vaja. Per tant, no soc etnobotànic, com podria semblar per l'enunciat d'aquesta conferència.

Les plantes han estat, són, fonamentals per a l'ésser humà. Naturalment, abans que es convertís en pagès i ramader, les plantes silvestres ho eren molt més. Però de cap de les maneres no podem obviar la important relació que hi continua mantenint la societat actual arrelada a muntanya.

Ho sabeu pla bé: els profits que la humanitat ha obtingut i aconsegueix obtenir de les plantes no tenen ni fi ni compte. He escorcollat

Figura 3. Josep Pujol és un pastor fill del lloc ripollès de Serrat. De manera ocasional el veiem fer de vaquer en una vacada transhumant que enguany ha arribat a l'alt Pirineu després de cinc dies de navegació.

en les meves llibretes de camp i els he agrupat en deu grans apartats, que tant podrien reagrupar-se i proporcionar-ne menys, o desdoblar-se i proporcionar-ne més. Tant se val. Els profits són molts i de caràcter molt diferent.

Els deu apartats de la meva aproximació podrien titular-se plantes alimentàries, plantes d'ombra i encaminades a aconseguir un ambient apropiat, plantes de remei i **metzineres**, plantes relacionades amb les creences, plantes ornamentals, plantes per a fer-

ne elements diversos, plantes com a combustible, plantes protoindustrials i industrials així com per a la construcció, plantes d'anomenada, i el desè apartat podria correspondre a plantes d'utilitat diversa. És a dir, un calaix de sastre final.

Sense plantes no hi hauria hagut pastors. Per això quan aquests acaben el farratge que els proporcionen les muntanyes altes se n'han d'anar a les terres baixes. Aquí rau l'origen dels desplaçaments transhumants. En ambdós espais, tant el **bestiar** com els **animals** s'ho mengen gairebé tot. És cert que fan vore a les metzinoses tores (*Aconitum* sp.) i que aquestes apareixen senceres quan l'herba dels voltants ha estat arranada, però també ho és que en casos de necessitat les cabres han menjat rama de teix (*Taxus baccata*), decididament verinosa. Ho testimonia Font i Quer d'acord amb el que li havia explicat algun cabrer de la Serra de Cardó, una dada que també he recollit en aquell mateix conjunt orogràfic.

Els pastors han determinat de manera important la coberta vegetal de moltes contrades, en especial

Figura 4. El veïnatge de contrades plujoses, fredes i alteroses amb d'altres de baixes i temperades facilita la transhumància.

Figura 5. Unes diferències altitudinals molt considerables fan que en un tres i no res passem, posem per cas, dels avetars a la marina.

les plaçades a més altitud (figs. 4 i 5), mentre que de les altres se n'han cuidat els pagesos. Servint-se del foc i l'**artigatge**, els pastors han reduït l'espai llenyós ocupat per arbres i arbusts a fi que hi prosperés l'herba, un aliment més ric. Només cal anar allà on la ramaderia ha minvat molt, per constatar que les plantes llenyoses van ofegant més i més les àrees apradades fins a fer-les desaparèixer. Recuperen el domini perdut.

No tots els elements farratgers es mengen a lloc, sinó que els pastors procedeixen a aplegar-ne per gastar-los frescos o secs. De rama, i també de fulles **eixonades**, se n'ha fet fins i tot de plantes que mostren una certa agressivitat com pins (*Pinus* sp.) i alzines (*Quercus ilex*), o de plantes cultivades com les oliveres (*Olea europaea*). Però, ai festa! quin descaus quan han pogut obtenir productes més amables i alimentosos. Seria el cas dels proporcionats pels freixes (*Fraxinus* sp.). Tothom reconeix que aquests ofereixen el millor farratge, de la mateixa manera que s'ha establert que l'alzina ha fornit el carbó de més qualitat.

Per l'ús farratger, i per molts altres, els freixes han esdevingut un dels arbres més emblemàtics i

estimats del Pirineu. De cama curta i amb un caparràs al capdamunt quan les **vergelles** farratgeres han estat el motiu d'explotació, i de cama espadada quan se'n vol obtenir fusta.

Dels fruits silvestres l'home agricultor passà als cultivats, però mai no ha abandonat completament els que li proporciona la natura. Segons com, es mengen directament; segons com, elaborats fins a aconseguir licors i confitures. Deixant de costat els fruits, els pastors han conegut el tou de menjar que ofereixen les carlines daurades (*Carlina acanthifolia*) o els bolets crus, així com el goig de la dolçor i humitat d'un bri de jonça (*Aphyllanthes monspeliensis*) posat a la boca. Evidentment són una petita mostra que podria fer-se més llarga.

Anant a l'apartat de les plantes d'ombra, desemboquem a les deveses. Les deveses em tenen el cor robat per alegres i extravertides. Com que els arbres no hi viuen cohibits poden aventallar lliurement el brancatge i pot molt ben ser el prodigi: que iniciïn una dansa i ens convidin a puntejar una sardana. A més, les deveses no solament són atractives, sinó extraordinàriament útils.

Abans de prosseguir convindrà, però, preguntar-nos què és una devesa. A grans trets pot dir-se que

és un espai apradat i amb més o menys arbres que s'escampen folgadamment per la seva superfície. Això sí, a la que posem la lupa damunt d'una de concreta, ens adonarem que per a cada lloc hauríem d'adequar una definició canviant.

Que als indrets adevesats els arbres comporten inconvenients i minva d'herba, els pastors ho saben a ulls clucs. En canvi, són conscients dels avantatges: els arbres i també algun arbust els proporcionaran glans (fruit de les plantes del gènere *Quercus*), fages

Figura 7. La pela de tei es porta en una era, on es procedeix a assecar-la al sol. Llavors comença un festí per als sentits: pel tacte segons passem la mà per la cara interna o externa de la pela, pels colors segons els dies d'assecatge, per les formes que prenen els estenedors quan s'han curullat de materials, per les sentors vívides i diverses que percebem.

Figura 6. A casa nostra es pelen els suros i fins fa unes dècades s'escorxaven les alzines. En canvi, pelar tei, s'hi ho preferiu til·lers, és insòlit. Només conec que es faci al Vallespir i al Ripollès, a càrrec d'una família de Serrallonga, per tant vallespirana. Aquesta i les dues imatges següents vaig obtenir-les fa pocs dies.

(fruit de *Fagus sylvatica*), castanyes (fruit de *Castanea sativa*), nous (fruit de *Juglans regia*), vellanes (fruit de *Corylus avellana*)... que tant menjaran ells mateixos com el **bestiar**. Aquest procedeix a ingerir-les tan bon punt cauen, o bé, fins no fa gaire i cenyint-se a les glans, un cop assecades o guardades dins d'aigua. Una utilitat certament important, si bé

Figura 8. Finalitzat l'assecatge les peles s'emmagatzemen i durant el llarg període de temps que hi haurà fins la propera campanya, s'aniran obtenint estelletes o bastonets. Convenientment envasats aniran a Borgonya, des d'on es comercialitzaran destinats a combatre les afeccions renals.

n'hi ha d'altres: conservar la humitat, tenir ombra on amorriar-hi les ovelles o fer-hi **moscar** les vaques, proveir de rama com a aliment, obtenir fulles per jaç o adob, fusta, suro, carbó, llenya per al foc... (figs. 6, 7 i 8). Amb tot, no perdem de vista que la devesa és un espai eminentment pastoral i dels pastors, entenent amb aquest mot la persona que mena **bestiar** en general i no únicament de llana, que aquest seria el sentit més corrent. És a dir, hi incloc cabrers, vaquers, eugassers, porquers... (fig. 9). No és banal aquesta observació, perquè els que oralment, o en els textos, fem aquests mots cal que els triem de manera precisa si volem actuar com cal, i més quan el vocabulari del món muntanyenc i pagès recula alarmantment. Avui, es distingeix gaire, què és **bestiar** i què són **animals**? I què és un **ramat** i què és una **ramada**? I amb les plantes passa el mateix.

En una ocasió, Baltasar Porcel feia adonar que poques literatures podrien presumir de trenta novel·les valuoses a escala mundial. La catalana hi seria, deia, amb escriptors d'abans i d'ara. Als darrers, i ara ho dic jo, els és fàcil descriure un ambient urbà, però no se n'acaben de sortir a l'hora d'explicar una muntanya, un animal o una planta. Els falta vocabulari, paraules. I quan les tenen, ai las!, no són les més genuïnes, sinó les que coincideixen amb les espanyoles. Cada vegada tenim més aus i menys ocells, més ports i menys colls, més llacs i menys estanys, i els arbres són més grans que no grossos, i estenen més copes que no pas capces, capçades,

capcides o cimades, tenen menys caient i més port. I seria un miracle parlar d'un pi petit dient-ne pine-tell, com amb tanta facilitat feia Verdager. O escriure que aquell arbre s'està **cavorcant**, que ha posat un **ronyac**, té **verducs**, o li ha caigut un **espiorc**. De vegades hem sentit a parlar de les maduixes salvatges de Bergman, i dels porcs silvestres que baixen a Barcelona!

Una reculada d'aquesta magnitud dol més sabent que venim de Víctor Català, de Prudenci Bertrana i de Joaquim Ruyra. Per sort alguns malden amb professionalitat per preservar aquest patrimoni: Martí Domínguez, Daniel Climent que ja coneixeu d'aquest matí, o Xavier Cortadellas, per exemple. O Perejaume, que ha escrit i ja era hora que algú ho fes, el següent: "al bosc hi ha alzines i suros [*Quercus suber*]. Jo no conec pagès ni home de bosc que d'un suro en digui alzina surera." Perejaume, deixa'm afegir-hi que les alzines sureres sí que existeixen, però que són els híbrids de suro i alzina, tant al Vallès, com a la Selva, al Gironès, a Osona...

Si les plantes farratgeres les governen els pastors, les de remei solen ser domini de dones, particularment de les padrines. I ja no cal dir quan entrem en el camp de les trementinaires. No obstant, he conegut algun pastor que les coneixia bé i arplegava totes les que podia. Un d'ells seria en Cisco de Querol, amb qui havia voltat per alguns rodals canigonens.

Figura 9. En Xarles és un vaquer rossellonès de la Vall.

Figura 10. L'àrnica ha tingut una gran predicació com antiinflamatori en tot el Pirineu, que és on es cria.

Antoni Agelet escriu que al Pallars s'han fet servir 437 espècies amb les quals s'han preparat 3.481 medicaments [3]. Unes variacions altitudinals que van dels menys de 400 als 3.143 metres ajuden a entendre unes xifres tan elevades. I que aquests medicaments hagin arribat des de les èpoques més reculades fins avui s'explica per unes comunicacions viàries anacròniques que tenien als pacients molt allunyats dels possibles metges.

Com a exemple del que acabo d'afirmar posaré el de la Seu d'Urgell, una població que el 1886 ja passava dels 3.000 habitants, que de feia moltes centúries tenia rellevància i que es troba en un punt estratègic de les comunicacions entre Europa i la Península. Aquell any, el metge Ignasi de Llorens escrivia: "El camino de Puigcerdà es un vericuetto sobre los márgenes del Segre, erizado de mil peligros. El camino de Andorra es parecido [...] Los demás caminos vecinales son igualmente detestables". I del

camí principal d'anar a Barcelona, per Organyà, deia que "es más bien una senda peligrosa." [4]. Algú podria creure que aquell estat de coses, que és perfectament traslladable a tot el Pirineu de domini espanyol, els de Puigcerdà ho heu patit prou, era una qüestió de deixadesa o de falta de pressupost. Els que ho estudien saben què hi havia de més: saben que unes comunicacions com cal faciliten intercanvis d'idees i que n'entrin de noves.

A mitja centúria passada, Joan Triadú fa una estada llarga a Cantonigròs, a la Serralada Transversal, i ens explica les olors que percep a les pagesies: "de pa sec, de pomes verdes, de palla, de bestiar, de llençols de fil, d'herbes medicinals." (fig.10) De plantes o herbes de remei en diu a bona part de les muntanyes pirinenques, herbes medicinoses, llegim a *Solitud* [5]. Amb unes o altres denominacions, no han faltat a les cases de muntanya. Ni falten en les poques que continuen tenint les portes obertes. A

Figura 11. Roser Bech va a l'encaix dels coneixements etnobotànics.

Figura 12. Mestressa de Ca l'Anton, de Pera.

poblat eren sobretot les dones, ho he donat a entendre abans, les que sabien quan i com aplicar-les. A part, és clar, hi havia els [saludadors](#). Molt diferent era la situació per les persones que menaven [bestiar](#): aquestes havien de resoldre la qüestió per elles mateixes, sense ni poder comptar amb l'ajut d'algú. La diferència és rellevant.

A fi de tenir a mà alguna planta que es fa servir molt, aquesta es plantava arran de les cases. Potser la més significada de totes sigui el saüquer (*Sambucus nigra*): calien raïms, per elaborar-ne confitura i [mostera](#), una mena de vi aspre; però també flors per fer-ne xaropets o perfums, en el sentit d'aconseguir fum o vapor per cocció i poder-lo aplicar a una part del cos afectada. Ambdós, uns remeis en els quals es tenia fe. Però la fe més gran de totes la tenia un home de Ca de Paraire, al poblet ribagorçà d'Espés de Baix: cada dia ingeria fulles de fetgera (*Anemone hepatica*) i flors d'arç blanc (*Crataegus monogyna*), per si un cas eren remeieres!

Per cert: tant de l'arç blanc com dels seus fruits, tenim noms per triar i remenar. Referint-me als fruits n'he sentit a dir matapolls, aranyons vermells, cirere-

tes de pastor, d'espinal o d'agullera, pometes de braüller, pometes o maçanetes de pastor, beduis, brulles, granulls, llirons. Uns noms que s'esmunyen com aigua dins d'un cistell: perquè ens quedem sense informants i de molts dels que podrien semblar-ho no ens en podem fiar atès que han conegut els noms a l'escola o en uns llibres que de manera majoritària, actualment i gràcies a la feina d'alguns de vosaltres les coses comencen a canviar, són en espanyol. Fa cent anys Font i Quer ja advertia sàviament d'aquest perill en l'article dedicat a en Sovatger. Deia: "aqueixa cultura popular que avui és encara verge, podrà ésser influenciada i malmesa quan l'educació del poble sia més intervinguda." Ull viu, doncs (figs. 11 i 12).

Les plantes [metzineres](#) mereixen un comentari, encara que sigui breu: han estat importants i els pastors no n'han quedat al marge. Serveixi d'exemple recordar que les tores blaves (*Aconitum napellus*) i pirinenques (*Aconitum vulparia*) també es coneixen amb uns noms tan explícits com els de matallops i d'escanyallops.

L'apartat de les plantes relacionades amb les creences, el poso a continuació de les de remei i no perquè sí. Passa que molt sovint les virtuts curatives i

Figura 13. Davall les flors de saüquer i dins d'una olleta es recull l'essència, gota a gota, expulsada gràcies a l'escalfor del caliu que es posa al damunt i dins d'una cassola petita. Es tracta d'una feina que és una musa", van dir-me a Ca l'Anton (fig. 12), del lloc garrotxí de Sant Miquel de Pera, volent indicar que és extremadament lenta i vol molta paciència.

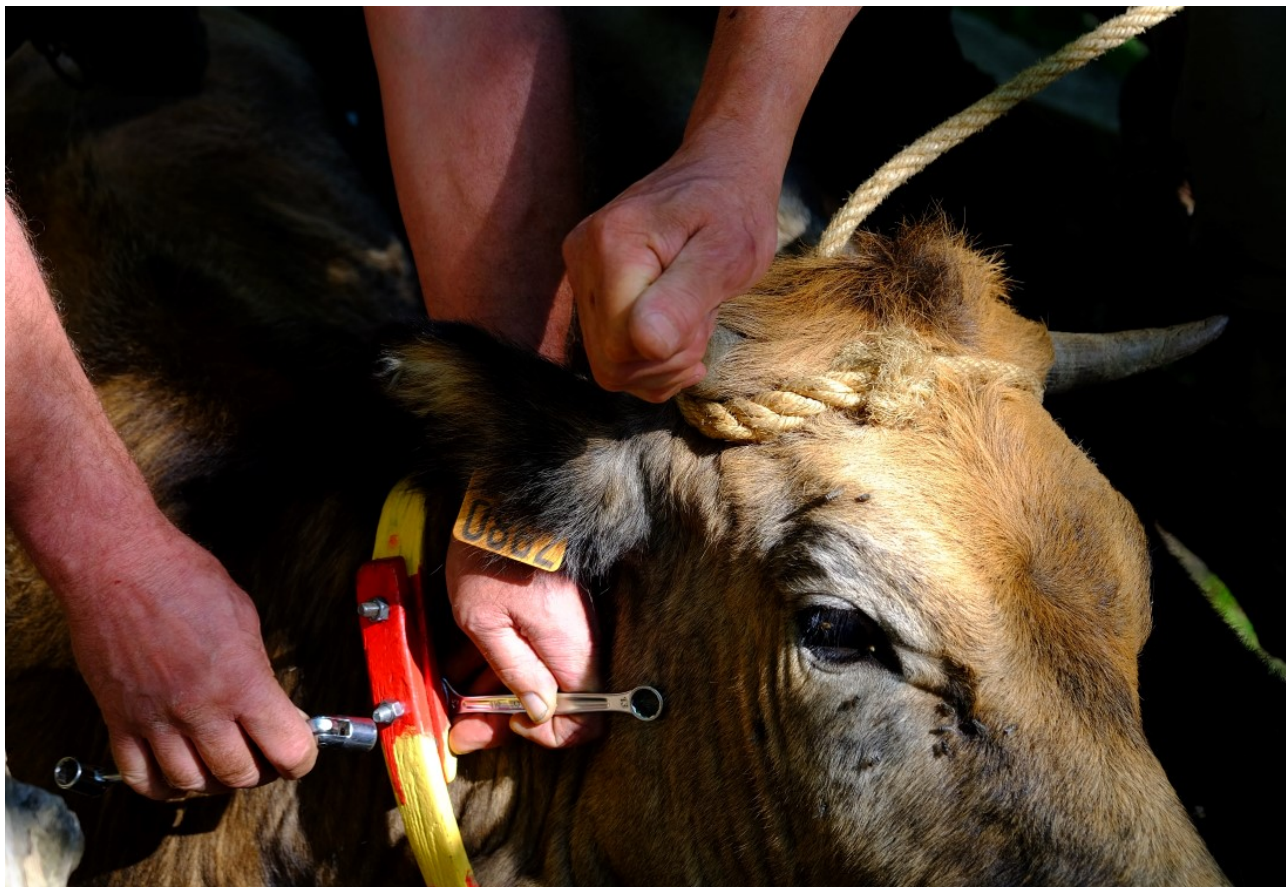
les creences s'entrellacen tant, que caldria un estudi aprofundit per acostar-se a cada àmbit. El **llorer** (*Laurus nobilis*) mateix és un altre arbret que, amb el saüquer, (fig. 13) sol compartir proximitat amb les cases i els dos àmbits que acabo d'esmentar: per una banda es posen fulles de **llor** als guisats i, per una altra, quan arriba el Ram, se'n porta a beneir, se'n situa a les obertures o als sembrats, o se'n crema a la llar per fer fora les maltempsades atmosfèriques.

Figura 14. A pagès tot s'ha aprofitat, incloses les olles. Ni calia fer-hi forats per tenir-hi rams, perquè ja eren foradades.

Tant per la diada del Ram, Sant Pere Màrtir o Santes Creus també es beneïen brotets de teix, avet (*Abies alba*), romaní (*Rosmarinus officinalis*)... Potser no sigui tan conegut que les garraveres (*Rosa* sp.) també són plantes protectores. D'aquí que els pastors se'n possessin un trosset a les barnilles del paraigua o a la butxaca. Un altre element vegetal benèfic, ara per protegir específicament dels tempestis elèctrics, és un bocí de fusta **llampat** que es posa

Figura 15. Posar collars i esquelles exigeix força i destresa.

Responsabilitat i precaució amb les plantes

Figura 16. Alguns habitants de la taigà construïen canoes d'escorça de beç, o de bedoll (*Betula* sp.) si sou del ponent, que els permetien caçar foques. Nosaltres no hem arribat a tant, per bé que els pastors n'han fet beçulles com la de la imatge, uns recipients que posaven al foc per fer sopes. No duraven, però a la borda ja en tenien d'altres per substituir-les.

Figura 17. Crida l'atenció que els pastors del Ripollès o del Collsacabra s'hagin mirat els beços una mica de reüll, com si no fossin gaire amics. Més encara: de les beçulles ni n'han sentit a parlar.

Responsabilitat i precaució amb les plantes

Figura 18. A les cames arbòries dels bedolls ripollesos o del Collsacabra no se'ls ha llevat cap tram d'escorça, cosa que sí que es veu al Pallars. Sobta que tractant-se de dues contrades força properes no s'hagi transmès una mateixa manera de procedir. O que davant d'unes necessitats idèntiques i d'uns materials a mà iguals, no s'hagi actuat de manera semblant.

Figura 19. El nom de beçulla l'hem d'escriure així perquè té l'origen en beç? O amb ve baixa i amb a perquè deriva de vas? En el primer supòsit seria un contrasentit que en terres de beços no hagin gastat beçulles i que ho facin en terres de bedolls.

Figura 20. En Joan de Croanyes prepara la pela d'un broquet de freixe per fer-lo sonar a manera de flabiol.

Figura 21. En Joan podria ben dir allò "d'anar-li al darrere amb un flabiol sonant."

en una esquella a manera de **batall**. Josep Sebastià Pons escriu que el boix de Núria (*Rhododendron ferrugineum*), el neret, "era molt apropiat per guardar de llamps i tempestats." [6].

A les cases de pastors i altres muntanyencs solen haver-hi rams. Ja sigui en el sentit de flors posades en un **pitxer** que es té a l'interior, o plantes ornamentals arrelades als horts o en olles i galledes velles, tot i que modernament s'imposen més i més els testos, visiblement despersonalitzats i sense històries al darrere (fig. 14). Fins l'època recent, la diversitat d'aquestes plantes era reduïda: geranis (*Pelargonium* sp. pl.), clavellines (*Dianthus* sp. pl.), lliris (*Iris* sp. pl.), dàlies (*Dahlia* sp. pl.)... i parem de comptar.

En l'apartat sisè, el de plantes per a fer-ne elements diversos, els pastors hi tenen protagonisme. En efecte, n'han fet salers o bé canuts de canya (*Arundo donax*) amb taps de fusta o de suro, gan-

xos i altres bastons, collars, **andars**, a vegades dit andans i, altrament, **cledes**... (figs. 15, 16, 17, 18, 19). Han hagut d'anar sospesant quines plantes els convenien més d'entre les que tenien properes. A part, s'han hagut de fer preguntes: era massa trencadissa?, era poc flexible?, la de la baga era millor que la de la solana?, convenia més treure-li la pela o no tocar-la?, era aconsellable tallar-la en pujant, en baixant o quan la lluna fa el **flamenc**? Per a molts, tallar de lluna era important. Després han hagut d'assajar quina era la tècnica apropiada per treballar-la. Per fustejar-la, diuen. I, finalment, han tingut punt en **ramejar**, **rameiar**, **bigarrar**, **mostrejar**, **musicar**. És a dir, en fer-hi una decoració, cosa que expressen amb aquesta flota de paraules tan explícita, bella i encertada que acabo d'enumerar.

Amb canya, amb llucs de vern (*Alnus glutinosa*) tendral, o amb pela de freixe, els pastors feien rústecs flabiols (figs. 20 i 21). I els muntanyencs, en ge-

Figura 22. Gleves amb herbei abundós al damunt curullen la coberta de la Barraca (pastoral) dels Forquets, al massís de Canigó.

neral, amb un tros de fulla d'heura (*Hedera helix*) doblegada i posada a la boca de forma convenient, procedien a reclamar tudons. Amb mitja clova de nou i un broquet subjectat amb un cordill que basculés a la part còncaua, la mainada ja tenia un instrument musical: un requetetxec. Dos més els aconseguien fent sonar tiges de segle (sègol, *Secale cereale*) i de pixallits (*Taraxacum officinale*). I jugava amb els bèlits, amb les granes de boix (*Buxus sempervirens*) o les ballarusques de roure (*Quercus* sp. pl.). No oblidéssim les petadores, també dites esclafidors, fetes de saüc i equipades amb un broc que si podia ser d'alzina millor que no pas de vellaner; com a municions eren immillorables els lledons (fruit del lledoner, *Celtis australis*), tot i que també es gastaven boletes fetes de cànem (*Cannabis sativa* var. *sativa*), els ginebrons (fruit del ginebre, *Juniperus communis*), o les glans petites.

Com passa amb les plantes de remei, també en l'apartat de les que es gasten per fer-ne elements, s'aiguabarregen les creences i els coneixements empírics fàcilment verificables. Per una banda en

construir un andar el pastor valora si opta pel vellaner perquè pesa menys o pel boix que és més pesant però dura més; per una altra banda, però, a l'hora de fer bastons desestima les vares de sanguinyol (*Cornus sanguinea*) perquè creu saber que en picar els xais, o les vaques si és un vaquer, pixaran sang.

En l'apartat de les plantes com a combustible són els bosquerols i els carboners els que hi tenen papers estel·lars. Durant moltes centúries han picat boscos i més boscos per fer-ne quantitat ingents de carbó. No podem passar per alt, però, que les plantes han servit als pastors per disposar de teies i veure-s'hi. També per fer-ne foc, per cuinar i escalfar-s'hi. Fossin nerets, que no tenen gaire poder calorífic i fan fum, "només serveixen per fer una xerada", em deien a Cabdella, o ginebres, que ja són més estimats. I defugint sempre que podien els arbres de ribera, que és sabut que "llenya de riu, ni brasa ni caliu." I fent els possibles per consumir llenya dels solans i no de les obagues, perquè la primera, asseguren, crema millor i escalfa més.

Els bàlecs (*Genista balansae*) també són un mal combustible, malgrat que van bé per encendre foc o fer una foguerada. Ensem servien per millorar el

precari confort de les barraques, escampant-ne a terra, a manera de jaç o servien per fer-ne cobertes, atès que escupen bé l'aigua (fig. 22). En altres ocasions, a les gleves que es posaven a les cobertes s'hi plantaven lliris que protegissin la terra, fixant-la convenientment. Les diguem-ne barraques més peculiars i totalment vegetals les he vist al Pirineu de l'Albera, ja a les envistes del mar. Les qualifico de peculiars perquè les plantes no eren tallades, sinó vives. Es feien créixer grèvols (*Ilex aquifolium*) i tal vegada algun faig (*Fagus sylvatica*) adientment afilerats i amb rebrols espessos als camals, fins a constituir un clos fosc, ombrívol i cobricelat, capaç de protegir a homes i bestiar de les tramuntanades, d'una ruixada i d'altres inclemències. En segons quines circumstàncies

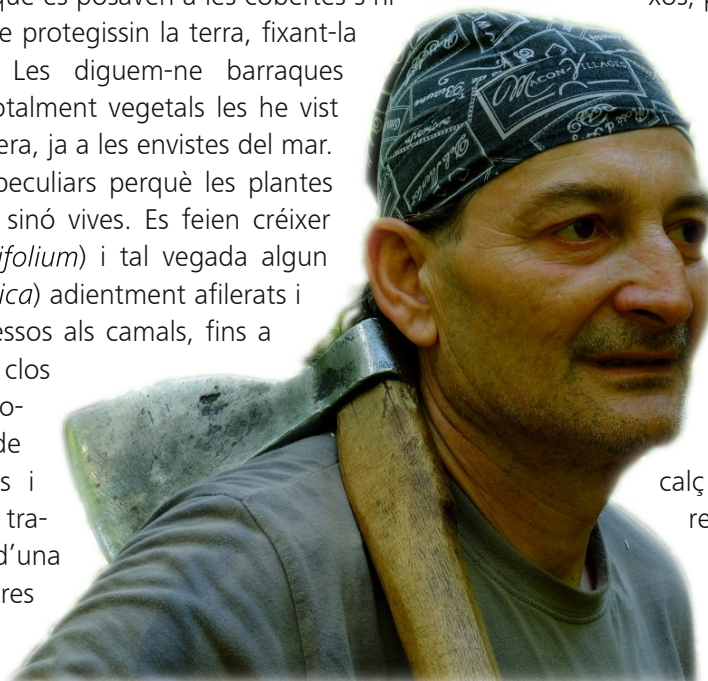

Figura 23. José Rosendo fa de bosquerol, si voleu de bosquetà o boscater.

els pastors s'han salvaguardat de la fred i la calor buscant aixopluc a redós o a l'interior de plantes que d'antuvi no havien estat acondiciades. De boixos, per exemple.

En l'apartat vuitè, el de les plantes protoindustrials i industrials, el protagonisme estava reservat als bosquerols (fig. 23). En efecte, eren els que anaven a fer brossa per aïllar els pous de glaç i de neu, o a fer les feixines que es cremarien en forns de diverses classes. Que ara s'hagi encès un forn de calç a les muntanyes de les Gavarres i que per coure setanta mil quilos de pedra n'hagin calgut seixanta mil de feixines, demostra fins a quin punt hem consumit sotabosc. L'obtenció de la llenya per a les fargues i de fusts com a puntals

Figura 24. Aquest càdec és un arbre d'anomenada que habita a les Corberes. És prodigiós per vell, per bonic i per la fusta que ha arribat a posar: fa quatre metres i mig! No té nom, però sí que n'ha donat a la peça de conreu on es troba, la Vinya del Ginebre.

de mina també ha anat a càrrec de la gent que treballa a bosc.

Responsabilitat i precaució amb les plantes

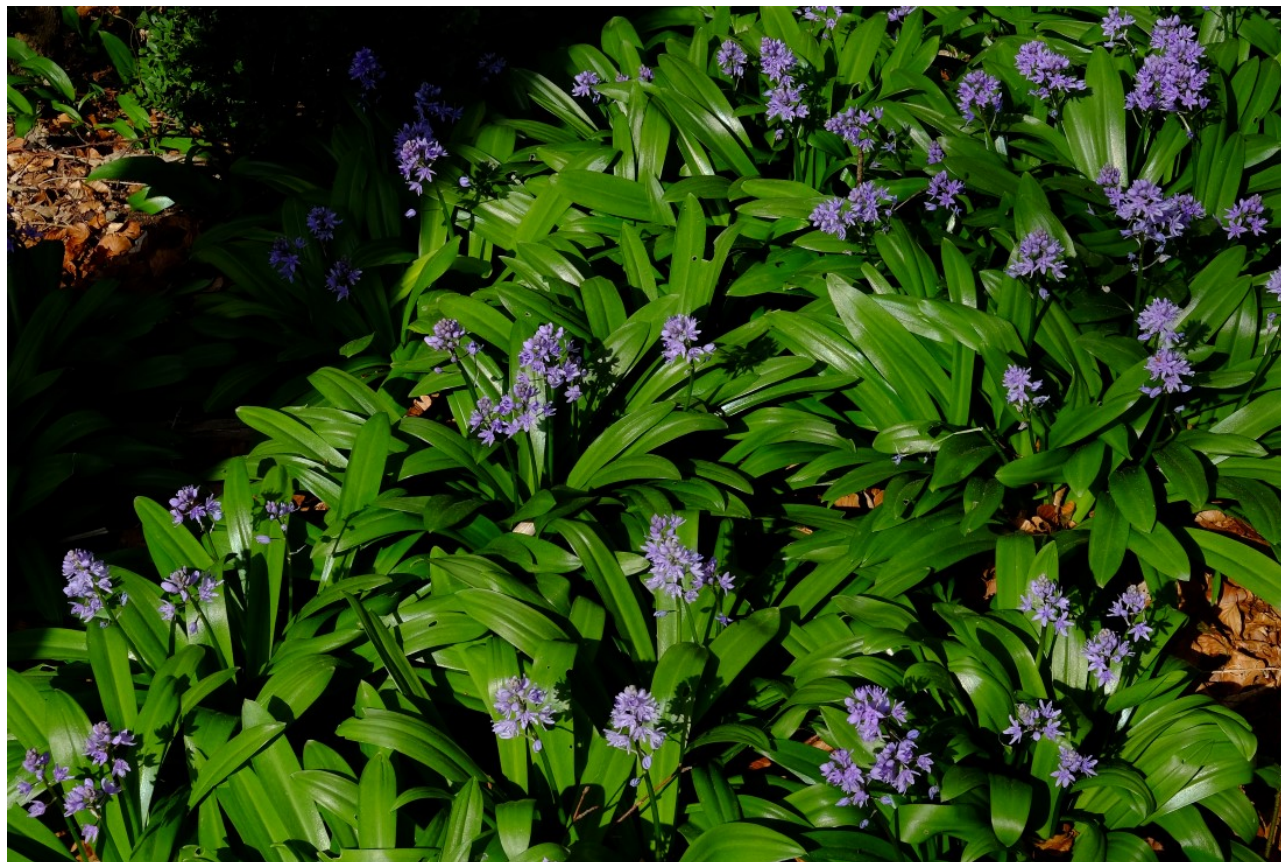

Figura 25. Crec escaient dir que lliri bord a la muntanya de Rocaborca, lliri de bosc al Cabrerès, o joliu a les valls d'Olot són noms populars, particularment quan els relacionem amb el nom científic de *Scilla lilio-hyacinthus* L.

Pel que respecta als arbres d'anomenada (fig. 24), que són aquells que destaquen per la longevitat, per la grandària, per arrelar en un lloc que té significació com pot ser una cruïlla de camins, els pastors ja hi tenen més a veure. Quantes vegades ens haurem adonat que a la soca hi ha una o més pedres que els fan de seti! O haurem vist que mentre han abeurat el **bestiar** al peu d'un arbre d'anomenada, aquest també s'ha beneficiat de l'aigua i quan se n'han anat l'arbre ha decandit fins a morir. Si el seti es recolzava a un noguer (*Juglans regia*), calia prendre precaucions perquè és un arbre que gasta males arts. Per aquesta raó se li deia "noguer, noguer, si em vols fer mal, jo te'n faré primer." Tal dit tal fet, es procedia a trencar-li una rama i la malastrugança desapareixia.

Ja hem arribat al calaix de sastre, al desè apartat. Aquí, posem-hi des de plantes aromàtiques, a plantes per allunyar els paràsits que mortifiquen pastors i **bestiar**, a aquelles fulles d'heura que es feien bullir en un calder a fi de tintar peces de vestir confecciona-

des amb llana, o als cards que en Pipa, un pastor del poble ripollès de Vallfogona, feia servir com a pinta. Ho havia vist quan engegava pels caients migdials de Puig Estela i Serra Cavallera, dues unitats orogràfiques perfectament diferenciades pel Coll de Pal.

Faig la puntualització anterior perquè cada vegada més, amb el nom de Serra Cavallera s'hi inclou Puig Estela, una anomalia que es multiplica arreu del país. Canviar de lloc un topònim, obviar-lo o estrafar-lo surt de franc. Gairebé ningú no s'hi oposarà. Restituir-ne un o basquejar-se per recollir-lo no es veu ni té premi. És així que si fins fa poc era des de Madrid o des de París que ens feien la llesca, ara ens la fem nosaltres mateixos. I apareixen coses tan grotesques com el Pedraforca enlloc de Pedraforca. Si aquest orònim s'hagués d'articular, cosa que els seus veïns no han fet mai, cap d'ells no ho hauria resolt en masculí, ni que no haguessin anat a estudi. Ni tindriem el Túnel del Cadí, sinó el Túnel de Moixeró, que aquesta és la muntanya que va foradar-se.

Ens trobem tan allunyats dels topònims, que un home culte com Joaquim de Camps i Arboix esmenta el cim de Bastiments dient-nos que aquest "és el nom popular." Ja hi som! No ho són, de populars, la

gran majoria de noms? Si fos un fet aïllat no tindria més transcendència, però es tracta d'una asseveració recurrent, tant per part d'autors solvents com dels mitjans de comunicació dels Països Catalans. Deixo de banda els noms populars en contraposició als noms científics (fig. 25).

Per anar acabant. Els que ens ocupem del territori, tenim la responsabilitat científica i social d'amollonar-lo afinant fins on cadascú sàpiga la bona aplicació dels noms de llocs. De propina, ens serà enormement gratificant endinsar-nos en la toponomàstica i treure l'entrellat de què hi ha al darrere d'un nom que inicialment ens ha semblat críptic i inexpugnable. El savi Joan Coromines, ho descriu així: "quina emoció quan el vel que cobria un mot d'aspecte misteriós s'esquinça i s'entreveu un daltabaix de segles de gent i de creences distintes que hi han marcat cada una la seva ditada en un indret amagat que fins avui pot resseguir-s'hi."

Quan sabem un nom és fàcil que ens sedueixi el lloc que designa, o la persona que el porta. A *West side story*, el protagonista Tony acaba enamorant-se

del tot de la porto-riquenya María quan sap el seu nom. Llavors, Tony li canta: "És el so més bonic que mai he sentit... / Maria... Maria... Maria... Maria... / Tots els ecos del món la paraula m'han repetit... / Maria... Maria... Maria... Maria... Maria... Maria..."

Ara sí, acabo donant les gràcies als que heu parlat abans, pel vostre mestratge. I a Joan Muntané per haver-me convidat. I, a tots, gràcies per l'atenció i l'interès.

Nota. El text és el mateix de la conferència, per bé que s'hi ha afegit el següent: un petit glossari, els noms científics de les plantes, fins i tot els de les que apareixen dins d'una cita, així com la procedència de cadascuna d'aquestes. Les fotografies formen part d'un aplec més extens que va projectar-se en acabar la conferència.

Ernest Costa i Savoia (Besanó, 1940). Explico el meu país servint-me d'audiovisuals, articles i llibres. *Viatges amb els pastors transhumants* va ser el primer. Els darrers són: *Hem votat!*, *Pous de neu i de glaç*, i nou volums dedicats als Ports. Enguany he preparat l'exposició *Arbres d'anomenada de les comarques de Girona i dels voltants*. [Més ...](#)

BIBLIOGRAFIA

- [1] Font i Quer, P. 1917. *Vuit dies d'excursió botànica als Ports de Tortosa*. Publicacions de la Junta de Ciències Naturals de Barcelona, Barcelona.
- [2] Font i Quer, P. 1916. *La ciència d'en Sovatgé*. Butlletí del Centre Excursionista del Bages, Manresa: 66, 142-145.
- [3] Agelet i Subirada, A. 2005. *La medicina tradicional al Pallars*. A: Nadius. Dossiers de cultura pirinenca. Pagès editors, Lleida: 257-268.
- [4] Roigé i Ventura, X. 2005. *La casa i la família al Pirineu*. A: Nadius. Dossiers de cultura pirinenca. Pagès editors, Lleida: 61-68.
- [5] Català, V. (Caterina Albert) 1905. *Solitud*, primera edició. *Juventut*, Barcelona.
- [6] Pons, J. S. 1956. *El llibre de les set sivelles*. Editorial Selecta, Barcelona.

MILFULLES

Número 2. SUPLEMENT.
Gener de 2019
Editat per Flora Catalana
Llicència: [CC BY-NC-ND](#)

FOTOGRAFIES

Fig 1: © Institut Botànic de Barcelona. (CSIC- Ajuntament de Barcelona). Reproducció autoritzada"
Autor de les altres imatges: Ernest Costa Savoia

Flora Catalana

Viu, gaudeix i aprèn amb la nostra flora

<http://www.floracatalana.cat>

associacio.floracatalana@gmail.com

comunicacio@floracatalana.cat

Comunitat FloraCatalana.net

@FloraCatalana

Grup Flora Catalana

